

عکاس: محمد حسینی تسنیم

جست‌وجویی برای یافتن تاریخچه تعزیه در تهران

روز واقعه در مجاورت عودلاجان

عوامل نامربوطی از زندگی جدید می‌توان در گوشه‌هایی از کاشان، تفرش

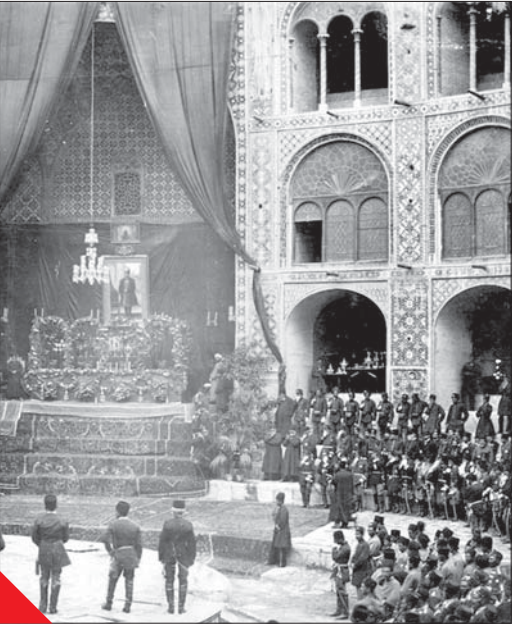
و اراک و تا حدی قزوین و ده‌های مازندران و گیلان یافت. نمایش خانه‌ها کوپیده شده است و دستنویس‌ها دارد می‌پوسد، همه‌چیز مظهر زندگی تازه می‌شود. ناصرالدین‌شاه قاجار، پس از سفر به لندن و دیدن ساختمان رویال آلبرت هال، تصمیم گرفت تکیه دولت را بنا کند تا ایران نیز مکانی مجلل برای هنرهای نمایشی داشته باشد. لابد پدربزرگ و مادربزرگ‌های ما خاطرات تکیه دولت را خوب به خاطر دارند. همان‌طور که کمال‌الملک در تابلویی نقاشی نیز به‌خوبی عظمت این بنا را به تصویر کشیده، تکیه دولت با ظرفیت بیست هزار نفر جمعیت که چهار هزار تای آن متعلق به نساوان بود، در سویه جنوب خاوری کاخ گلستان و در جنوب باختری شمس‌العماره، شمال سبزه‌میدان و روبه‌روی مسجد شاه (امام‌قلعی) تهران جای گرفته بود.

ساختمان تکیه در سه طبقه و به شکل گرد و آجری به قطر تقریبی شصت متر و به بلندی ۲۴ متر بود. مساحت آن حدود ۲۸۲۴ مترمربع و در میانه صحن تکیه، سکوی گردی وجود داشت که برای اجرای تعزیه در نظر گرفته شده بود. اما چه بر سر تکیه دولت، شکوهمندترین بنای نمایشی ایران آمد؟ «پس از روی‌کارآمدن پهلوی اول، بی‌توجهی به این بنا و هدف شکل‌گیری آن که به‌وسیله پادشاهان قبلی بنیان گذاشته شده بود آغاز و این بنا رو به زوال رفت. تکیه دولت پس از سال‌ها ویرانه‌ماندن، در ۱۳۲۵ برای ساخت شعبه بانک ملی در بازار تهران، تخریب و بیشتر عرصه آن زیربنای بانک شد. تکیه دولت را که اکنون اثری از آن به جا نمانده است، می‌توان نماد تهران در عصر ناصری تلقی کرد و آن را از معدود بناهایی دانست که علاوه بر تأثیر بسزایی که در تاریخ تعزیه داشته، به عنوان یک شاهکار معماری عصر قاجار نیز مطرح بوده است.»

ساختمان عظیم تکیه دولت را برخی از جهانگردان و نویسندگان مغرب‌زمین از حیث عظمت شبیه آمفی‌تاتر ورونا در ایتالیا دانسته‌اند و از آن به عنوان بزرگ‌ترین نمایش‌خانه تمام اعصار ایران یاد شده، جعفر شهری نیز در «طهران قدیم» شرحی جالب بر این بنا نوشته است. گرچه در مورد تاریخ دقیق ساخت تکیه دولت، نقل‌قول‌های متفاوتی وجود دارد، اما گفته شده که این بنا، با فرمان ناصرالدین‌شاه در سال ۱۲۴۸ خورشیدی برابر با سال ۱۲۸۴ هجری قمری و با مباشرت دوستعلی‌خان معیرالممالک که در آن زمان سرپرست ضرابخانه شاهی بود، با صرف سرمایه‌ای بالغ بر سیصد هزار تومان در کنار عمارت بادگیر بنا شد. مدت ساخت این بنا حدود پنج سال یعنی از ۱۲۸۵ تا حدود ۱۲۹۰ هجری قمری به درازا انجامید.

تکیه‌نیاوران

اما مرور تاریخچه تکیه دولت، بهانه‌ای شد تا تاریخچه دیگر تکایای مهم تهران که محل اجرای تعزیه در دوران مختلف بوده، از جمله تکیه

تکیه

نیاوران نیز مرور شود. در این مجالی که رامین مستقیم درباره ویژگی‌های تعزیه سخن می‌گفت، از ممنوع‌شدن نمایش چهره اولیا در تعزیه‌ها نیز یاد کرد. اتفاقی که بهرام بیضایی در نمایش‌نامه «مجلس ضربت‌زدن» نیز آن را نقد کرده است. «مجلس ضربت‌زدن» نقد و نقبی نسبت به جهان معاصر است که نشان می‌دهد هنوز بسیاری از باورهای دینی سر سازگاری با امروز را ندارد. در نمایش‌نامه بیضایی، یک گروه نمایشی می‌خواهد به زندگی حضرت علی(ع) بپردازد اما نظرها علمای دینی هنوز هم این است که بازی‌کردن در لباس اولیا و امامان به دلیل معصومیت و تقدس ناممکن است اما ایان با صدای عالی و برخی از تصاویر و نشانه‌سازی‌ها، روایتی از یک بزرگوار را به تماشا می‌گذارند البته در اینجا همچنان این نقد وارد است که با نمایش ابن‌معلم این به سود اشقیا و بدی‌هاست که نمایان می‌شوند اما هنوز خیر و نیکی در پس تصویر پنهان باید بماند. اتفاقی مشابه برای فیلم «ستاخیز» ساخته احمدرضا درویش نیز افتاد و سبب شد این فیلم از پرده پایین بیاید و فرصت اکران نداشته باشد. پس از این گفت‌وشنودها، زیر خیمه‌ای رفیق در مجاورت غذاخوری مسلم، که صبح عاشورا در آن تعزیه اجرا می‌شد؛ این بار هم روایت، روایت اشقیا بود. روایت قزمیوزشانی که صحنه را در دست گرفته بودند و شقاوت سپاهیان یزید را در برابر سبزه‌شانی که یاران امام‌حسین(ع) بودند به نمایش درمی آوردند؛ شقاوتی که شاید اوج آن در لحظات رویارویی با علی‌اصغر، نوزاد امام‌حسین(ع) رخ می‌داد. تعزیه‌ای تماشا کردیم که ماجرای رویارویی سپاهیان یزید و حرم‌له را با کوچک‌ترین سرباز حسین(ع) نشان می‌داد و اشک را برگونه‌ها می‌نشانده و شاید مجالی بود برای تأمل در روایتی که در تعزیه‌ها می‌شنویم.

مقصد دوم: حمام نواب

سنگ‌فرش‌های عودلاجان و سبزه‌میدان هر لحظه قدم‌های تندتر عزاداران را در ظهر عاشورا بر سینه داغ خود حس می‌کردند و ما نیز رهسپار کوچه پس‌کوچه‌های بازار تهران بودیم. از گذر امامزاده یحیی و راسته ماست‌بندها و پامنار گذشتیم و همراه دسته‌های عزاداری شدیم. در راه مردمانی بودند سیاه‌پوش که هر یک به شیوه‌ای عزاداری می‌کردند و تصاویر گوناگونی را رقم می‌زدند اما عجیب‌ترین تصویر شاید تصویر مادرانی بود که لحظات قربانی‌کردن گاو و گوسفندها نوزادان و فرزندان خردسالشان را روی دست می‌گرفتند تا آنها لحظات قربانی‌شدن را نظاره کنند. از کوی و برزن و دسته‌های عزاداری و سینه‌زنی عبور کردیم و به حمام نواب رسیدیم. حمای تاریخی که در صحنه تأثیرگذار «قیصر» مسعود کیمیایی آن را دیده‌ایم؛ همان صحنه‌ای که کریم آبنمکل در آن به قتل می‌رسد و «چاقو می‌خورد و فریاد سر می‌دهد: قیصر، کجایی که داشو گشتن!؟».

حمام نواب از جمله آثار دوره قاجاریه شهر تهران است و در اولین نقشه‌های تهیه‌شده تهران، نام خیابانی که این حمام در آن واقع شده به نام گذر حمام نواب ذکر شده. این بنا به وسیله زنان به نام‌های سارا سلطان خاتون و سارا هاجر خاتون که دختران فردی به نام نواب بوده‌اند ساخته شده.

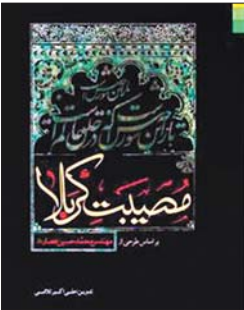
حمای که برای جلوگیری از اتلاف گرما و امکان استفاده از آب قنوات و چشمه‌ها برای استحمام، پایین‌تر از سطح زمین ساخته شده، چیزی که در معماری این بنا مشهود است استفاده از شیشه‌های رنگی در سقف‌های گنبدی‌شکل است. پس از تماشای حمام تاریخی نواب و صرف نهار، به فلش‌بکی از آنچه صبح در تعزیه تماشای کردیم و از تاریخچه این سنت نمایشی ایرانی دانستیم، بخش‌هایی از فیلم‌نامه «روز واقعه» بهرام بیضایی را که شهرام اسدی نیز فیلمی از آن ساخته، خواندیم. فیلم‌نامه داستان عبدالله جوان مسیحی را روایت می‌کند که تازه به اسلام روی آورده و دل در گرو عشقِ راحله دختر زید دارد. این جوان در جریان عروسی با راحله، ندایی می‌شنود که او را به یاری فرا می‌خواند، عبدالله بیابان‌به‌بیابان، واحه‌به‌واحه به سمت کربلا می‌تازد و هنگام عصر عاشورا به آنجا می‌رسد و در آن زمان «حقیقت» را بر سر نرزه می‌بیند....

ما ۷۲ نفر نبودیم اما به جست‌وجوی راز هزار و چند صدساله آن ۷۲ یار، کوچه پس‌کوچه‌های تهران قدیم را قدم زدیم و حزن روز دهم را تماشا کردیم، شاید هر کدام در فکر خورشیدی بودیم که غروب عاشورا در آسمان طلوع کرد و جاودانه شد؛ ضیافتی که با تحلیل‌هایی از نوآوری بیضایی در نگاهی که به رسوم کهن نمایش ایرانی دارد و همین‌طور تفاوت نظرش به واقعه عاشورا، به پایان رسید.

زاویه

قصه پر غصه

بزرگ‌ترین مصیبت جان‌سوز در تاریخ آفرینش از جنبه‌های گوناگون، رویداد غم‌افزای عاشورای حسینی است؛ گرچه پیش‌بینی این حادثه و آگاه‌سازی آن از سوی اولیای الهی پیام‌های فراوان اعتقادی، اجتماعی، عاطفی و... بر جای نهاد، اما پس از وقوع و عینیت‌یافتن آن، آثار مختلفش هزارچندان شد و روزه‌روز هم افزایش یافت. شهادت جان‌گداز امام حسین (علیه‌السلام) و یاران وفادارش و اسارت‌خاندانش از همان ابتدا، وجدان پاک بشریت را به جوش و خروش درآورد و انسان‌ها در برابر آن واکنش عملی نشان دادند. گروهی در سوگ و سوز آن شهیدان شعر سروردند و آثار پرارچی در عرصه ادبیات عرضه کردند؛ جمعی هم نوحه سر دادند و سرشک خون جاری کردند و با گریه‌های خود، مظلومیت و بی‌باوری ایشان را به گوش جهانیان رساندند؛ و دسته‌ای نیز این رخداد عظیم را با بیان و نسان خود برای دیگران گزارش دادند تا مبدا تاریخ، این رخداد بس بزرگ را به دست نسیان و فراموشی بسپارد؛ و صدها کار دیگر از این دست که مجال ذکر آنها نیست. از آنجا که واقعه عاشورا و حوادث مربوط به آن از اهمیت بسزایی برخوردار است و شبیه‌های بیان آن به لحاظ زمان، مکان و مقتضای حال باید متفاوت باشد، مناسب می‌نماید که متون معتبر و متنوع در دسترس خوانندگان قرار گیرد تا بتوانند این قصه پرغصه را

برای دیگران نقل و البته به نسل‌های آینده نیز منتقل کنند. استاد فرهیخته و خدمتگزار حسینی، زنده‌یاد مهندس حاج محمدحسین عصار همراه این نکته مهم را در نظر داشت و هرازگاهی نیز بر زبان می‌آورد و آرزو می‌کرد که ای کاش مجموعه‌ای فراهم شود تا با برخورداری از ویژگی‌های زیر در مجالس عزاداری خامس آل عبا (علیهم‌السلام) استفاده و در حد امکان از نقل مطالب بی‌یاه و سست اجتناب شود. بر این اساس، کتاب «مصیبت کربلا» با ویژگی‌های ذیل سامان یافته است:
۱. روایات از منابع معتبر و متعدد شیعی گردآوری شده است.
سبب در بازگردان فارسی این روایات، از ترجمه‌های منتشرشده منابع اصلی و فرعی استفاده شده و به تطبیق و بازبینی و اصلاح آنها پرداخته شده، و در کنار ویرایش علمی و فنی و صوری به یکدست‌سازی زبان نوشتار همت گماشته شده است.
/

۲. در فرازهای حساس و تأثیرگذار و کلیدی، متون عربی با اعراب کامل نقل شده است.
۳/ گزارش‌ها به‌طور غالب از تالیفات سه عالم بزرگ شیعی با محوریت «الارشاد» شیخ مفید، «الملهوف» سیدین طلوس، و «بحار الانوار» علامه مجلسی تهیه شده است. این کتاب در ۱۷ فصل تدوین شده است که عناوین فصل‌های کتاب به‌این‌ترتیب است:

۱. پیشگویی‌ها / ۲. ولادت / ۳. ملاقات‌های امام حسین (علیه‌السلام) در مدینه پیش از خروج / ۴. سخنان و گفت‌وگوها در مکه / ۵. در مسیر کربلا / ۶. ورود به کربلا / ۷. شب عاشورا / ۸. عاشورا / ۹. شهادت اصحاب / ۱۰. شهادت خاندان امام حسین (علیه‌السلام) / ۱۱. شهادت سیدالشهدا (علیه‌السلام) / ۱۲. پس از شهادت / ۱۳. اسارت زنان و کودکان / ۱۴. بازگشت به مدینه / ۱۵. طفلان مسلم / ۱۶. سوگواری‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) و همراهان پس از عاشورا / ۱۷. بیزخ و قیامت کتاب «مصیبت کربلا» به وسیله علی‌اکبر تلافی در ۳۳۲ صفحه وزیری تدوین و چاپ آل ن به همت انتشارات دلیل ما با قیمت ۲۰ هزار تومان به علاقه‌مندان معارف حسینی تقدیم شده است.

روایت

اربعمین در راه است

سفری پرماجرا

اربعمین اسمال یک اربعمین متفاوت است. گویی شبیعه تصمیم دارد با حضور میلیون‌ی خود در کربلا، روبه‌روی تهدیداتی که دنیای شیعیان را دربر گرفته، خودی نشان دهد. شیعیان از ترکیه، پاکستان، هندوستان، چین، مالزی، سنگاپور، آذربایجان، ارمنستان، تاجیکستان و افغانستان پا در راهی دشوار گذاشته‌اند تا نشان دهند تهدیدات داعش در غرب و شمال عراق و تشنخ‌های خارجی در بطن بین‌النهرین نمی‌تواند این انسجام را هدف قرار دهد؛ مقابله‌ای غیررسمی، اما دندان‌شکن. در ایران، اوج این گردهمایی را می‌توان در خبری پیگیری کرد که چند روز پیش از سوی خبرگزاری فارس منتشر شد: «تور کربلا، گران‌تر از تور ایتالیا، اکسر ایتالیا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مقاصد گردشگری ایرانی‌ها به حساب بیاید، چرا باید هزینه سفر به کربلا از آن هم بیشتر باشد؟ پاسخ در علم اقتصاد نهفته است: «قتضای سفر به یک مقصد خاص وقتی بیشتر می‌شود، عالا با عرضه هم‌خوانی نخواهد داشت و همین موضوع باعث می‌شود که اولویت‌بندی اقتصادی حاکم شود؛ یعنی به طور ساده شما اگر می‌خواهی به یک مقصد گردشگری پرتقاضا سفر کنی، باید هزینه بیشتری هم بپردازی.» اینها گفته‌های یکی از کارشناسان یک مرکز رزرواسیون هتل در تهران است که چندسالی است در حوزه تورهای خاورمیانه فعالیت می‌کند. او می‌گوید اغلب در محرم، آژانس‌ها با تغییر مقاصد سفر خود، سعی می‌کنند پاسخ‌گوی خیل عظیم مردمی باشند که می‌خواهند اربعمین را در نجف، کربلا و دیگر شهرهای مذهبی عراق بگذرانند.»

شاید در همین اساس است که این روزها با ۷۰۰ هزار تومان وجه نقد می‌توان به ترکیه سفر کرد و در هتلی ارزان قیمت شب را پشت‌سر گذاشت، اما برای رفتن به کربلا باید دوبرابر این هزینه را در نظر بگیرید. باین‌همه، بخش عمده‌ای از هزینه‌های این سفر، فقط در قالب خرید بلیت هواپیما و اسکان قرار می‌گیرند چراکه در روزهای نزدیک به اربعمین، بسیاری از ملزومات سفر به طور رایگان در اختیار مسافران و زائران قرار می‌گیرد.

«سفر به کربلا برای ما ایرانی‌ها یک مفهوم مذهبی عمیق دارد و من فکر نمی‌کنم محدود به روزهای محرم و صفر شود، بلکه در کل سال، ما حداقل ماهی یک‌بار، فهرست مسافرانمان را که بالغ بر ۵۰ نفر هستند برای اخذ روایتد و سفر، به مراجع قانونی می‌فرستیم». این اظهارنظر از سوی یکی از افرادی است که سال‌ها در بازار تهران، در حوزه سفر به عتبات عالیات فعالیت می‌کند. کاروان‌های او، عموماً به صورت زمینی به کربلا و نجف می‌روند که در نوع خود کم‌هزینه‌تر محسوب می‌شوند و حال‌وهوایی متفاوت هم برای زائران ایجاد می‌کنند. باین‌همه به نظر می‌رسد آنهایی که برای بار اول است قدم در راه این سفر می‌گذارند، چندان آگاهی‌ای از وضعیت شهرهایی چون کوفه، نجف و کربلا ندارند و نمی‌دانند ممکن است در این سفر با چه مشکلات و چه کاستی‌هایی مواجه شوند و به‌همین‌خاطر دل‌خوش‌اند که رقم هزینه‌شده در این سفر، صرفاً همان پول بلیت هواپیما، عوارض خروج و هزینه ترانسفر فرودگاهی خواهد بود.

برخلاف نجف که گویی از بار سنگین تاریخ بر شانه‌هایش، خسته و فروتو شده، کربلا شهر نوژی است؛ انبوه مغازه‌ها و مال‌ها و فروشگاه‌های بزرگ که با جدیدترین مدهای روز دنیا، خبر از شهری

می‌دهند که از نبض بازار غافل نیست. اگرچه به‌لحاظ مذهبی، کربلا شهر مهمی برای شیعیان جهان به حساب می‌آید، اما برندها می‌دانند که این شهر بازار بزرگی است برای میلیون‌ها مسافر که از شهرهای مذهبی می‌آیند و ممکن است حتی قابلیت دسترسی به برخی از مارک‌ها را نداشته باشند. در خیابان‌های جنوبی شهر، مغازه‌های بزرگی آدیداس، نایک، پی‌یرگاردین و... را تبلیغ می‌کنند. از دور، بارگاه امام سوم شیعیان در نور غلیظی می‌درخشد و این‌سو، نئون مارک‌ها، بی‌آنکه حتی در فکر پیرورواند که می‌خواهند با چیزی یا کسی رقابت کنند، به تاریکی خیابان‌ها نور می‌تابانند.

کربلا شهر آرامی است، اما در اربعمین بر از آرم‌ها و نشانه‌های نشانه‌گذاری شده می‌شود. جمعیت میلیون‌ی در آستانه شهر است و از این گردهمایی، هر گروهی استفاده‌های تبلیغاتی خود را می‌برد؛ گروهی مکتب‌های آموزشی خود را که در حوزه تعلیم دینی است تبلیغ می‌کنند، گروهی به‌دنبال تبلیغ مداحی‌ها و مداح‌ها هستند و گروهی تبلیغ‌گر چهره‌ها هستند. کسی در این موضوع شک نمی‌کند که همه‌چیز حول محور امام حسین (ع) و جور بی‌عدالتی‌ای که بر شانه‌های او رفته، حرکت می‌کند، اما چالش وقتی ایجاد می‌شود که در شکل تبلیغات، مخالفت‌ها و جبهه‌گیری‌هایی پدید می‌آید. هزینه‌های حضور در نجف، حتی از کربلا هم گران‌تر است، چراکه این شهر از امکانات محدود و زیرساخت‌های عموماً نیمه‌کاره‌ای برخوردار است و به‌عنوان مثال، در این‌ترتت، هیچ نکته دفاع‌کردنی‌ای ندارد. از درجه معناری، نجف، شهر سال‌شمه‌های است در میان نخل‌ها، ساختمان‌هایش، سروشکلی متحد دارند و تک‌وتوک خانه‌هایی هم پیدا می‌شوند که با ظاهری نو، چشم را خراش می‌دهند؛ چراکه این ظاهر از جنس شهر نیست. جنس شهر را قرن‌ها پیش، سفیران صلح و دوستی آل‌بویه، ترسیم کرده‌اند تا جایی که امروز، قدیمی‌ترین بناهای مهم نجف، همگی یادگاری از هنر و ست آل‌بویه در خود دارند.

نجف از شهرهای مهم عالم شیعه است؛ تبعید ۱۲ساله امام راحل (ره) به این بلاد، پیوند ایرانی‌ها را با این شهر گسترده‌تر کرده، اما امروز علاوه بر ایرانی‌ها و علاوه بر مرجعیتی که ما می‌شناسیم، چهره‌های دیگری هم هستند که از راهبیمایی بزرگ شیعیان در آستانه اربعمین، استفاده کرده و خود را معرفی می‌کنند و اصلی‌ترین‌هایشان مراجع تقلید هستند. در سفر اربعمین، نجف به‌رحال، شهر مهمی است؛ علاوه بر اینکه مسیر راهبیمایی کربلا در این شهر نصف می‌شود و محل استراحت و تجدید قوای مناسبی برای زائران است، می‌توان آن را شهری دانست که بخش مهمی از تفکر شیعه را پرورش داده و به‌همین‌خاطر، هر زائری که پا در این شهر می‌گذارد، فارغ از دین و دیدگاهش، مایل است که در جریان مهم‌ترین اخبار و اتفاقات دنیای شیعه قرار بگیرد و از نزدیک با کتاب‌ها و بازار نشر شیعه آشنا شود.